

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-'Arab, "rsl" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "rsl" md.; İbn Ebû Tâhîr, *el-Mensûr ve'l-manzûm* (nşr. Ahmed el-Elîfî), Beyrut 1986, tür.yer.; Ebû'l-Hasan İbn Tabâtâbâ, *İyârû's-sî'ir* (nşr. Tâhâ el-Hâcîrî - M. Zağlûl Sellâm), Kahire 1956, s. 6-7; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, Tahran 1970, VI, 116; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğânî*, X, 266; XX, 56; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Ali M. el-Bicâvî - M. Ebû'l-Fazl), Kahire 1371/1952, s. 69, 136; *Resâ'ilü's-Şâbi ve's-Şerîf er-Ra'dî* (nşr. M. Yûsuf Necm), Kahire 1968, s. 7-62; *Mecmû'u resâ'il ve ma'âmât*, Bibliothèque Nationale, Arabe, nr. 3923, vr. 55, 60-61; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1375-77/1956-57, III, 8, 10-12, 80-83, 312; IV, 190, 191, 192; İbn Halef, *Mevâddü'l-beyân* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1407/1986, s. 45-48, 323-355, ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Velîd İsmâil el-Himyârî, *el-Bedî' fî vaşî'r-rebî'* (nşr. H. Beiris), Rabat 1940, s. 55, 60, 178; Humeydî, *Cezvetü'l-muktebis*, Kahire 1386/1966, s. 212; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre fî me'hâsini ehli'l-Cezîre* (nşr. İhsan Abbas), Kahire 1978-79, I/1, s. 242, 486, 491; II/1, s. 194-195; III/1, s. 332; III/2, s. 705-755; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebbâ'* (nşr. D. S. Margoliouth), London 1909-13, II, 4-5; V, 329, 351; VI, 67-68, 106, 166; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Mesâlî's-sâîr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, I, 87-148; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. Semîr ed-Dürûbî), Kerek 1413/1992, s. 6-245, ayrıca bk. tür.yer.; İbn Nübâte, *Serhu'l-uyûn* (nşr. Saîd el-Efgânî), Beyrut 1969, s. 3-8; İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Teşki'fû't-Ta'rîf bi'l-muştalâhi's-şerîf* (nşr. R. Veselý), Kahire 1987, neşredenin girişi, s. IV-V; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, bk. *Fehâris*, XV, 1-73; a.e. (Şemseddin), I, 244-356; II, 327; VIII, 126; IX, 9-225; Ahdab, *Keşfü'l-me'ânî ve'l-beyân 'an resâ'ilî Bedî'izzamân*, Beyrut 1890, s. 372-373, 431-432, 511; C. H. Becker, *Papyri Schott Reinhardt*, Heidelberg 1906, I, 92-94; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilü'l-'Arab fî 'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-ilmiyye), III, 57, 61, 114-115, 120-121, 122-124, 136; IV, 262, 364-365; J. Lecerq, "L'amitié dans les lettres du moyen âge", *Revue du moyen âge latin*, Strasbourg 1945, I, 391-410; a.mlf., "Le genre épistolaire au moyen âge", a.e. (1946), II, 63-78; G. Lecomte, "L'introduction au Kitâb Adab al-Katib", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1957, III, 45-63; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1977, s. 95-113; G. Karlsson, *Idéologie et cérémonial dans l'épistolographie byzantine*, Uppsala 1962, s. 22; Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-edeb*, Kahire 1385/1965, I, 44-45, ayrıca bk. tür.yer.; G. Constable, "Letters and Letter-Collections", *Typologie des sources du moyen âge occidental*, Turhout 1976, fas. 17, s. 25, 32; H. Hunger, *Die Hochsprachliche profane literatur der Byzantiner*, I, Munich 1978, s. 206, 210-211; Hüsnî Nâise, *el-Kitâbetü'l-fenîyye*, Beyrut 1398/1978, s. 243-257, 318-329; Ali Ahmed Saîd Adonis, *eş-Şâbit ve'l-mütehaavil*, Beyrut 1983, III, 21-33; Câbir Kumeyha, *Edebü'r-resâ'il fî şadri'l-İslâm*, Kahire 1406/1986, s. 5-14; M. Şükrî el-Âlûsî, *Edebü'r-resâ'il beyne'l-Âlûsî ve'l-Kermelî* (nşr. K. Avvâd - M. Avvâd), Beyrut 1407/1987, neşredenlerin girişi, s. 7-9, 65-77; Fâyiz Abdunnêrî Felâh el-Kaysî,

Edebü'r-resâ'il fî'l-Endelûs fî'l-karni'l-hâmisi'l-hicrî, Amman 1409/1989, s. 7-86, 100-133; Samîr al-Droubi, *A Critical Edition of and Study on Ibn Fadl Allâh's Manual of Secretaryship*, "al-Ta'rîf bi'l-mustalah al-sharîf", Mu'tah 1992, s. 60-79; W. Marçais, "Les origines de la prose littéraires arabe", *RAfr. CCCXXX/1* (1927), s. 1-15; M. Grignaschi, "Le romain épistolaire classique ...", *Le Muséon*, LXXX, Louvain 1967, s. 219, 223; A. Arazî - H. Ben Shamma, "Risâla", *El²* (Fr.), VIII, 549-557.

İSMÂİL DURMUŞ

Fars Edebiyatı. Fars edebiyatında sultâniyyât ve ihvâniyyât şeklinde iki mektup (nâme) türü bulunmaktadır. Sultanların, devlet adamlarının birbirine ya da emirleri altında bulunanlara gönderdikleri resmî mektuplara sultâniyyât, halktan olan kişilerin yazdığı özel mektuplara da ihvâniyyât adı verilir. İran'da mektup yazmanın kuralları Sâ mânîler döneminden itibaren oluşmaya başlamış, IX ve X. yüzyıllarda İran'ın doğusunda mahallî hânedanlıkların kurulmasıyla birlikte Farsça'nın saray ve edebiyat dili olarak kullanılması yaygınlaşınca emirler arasında mektuplaşmada Farsça ağırlık kazanmıştır. Resmî yazışmalarının çoğunun Farsça olduğu Gazneliler, Selçuklular ve Hârizmşahlar devrinde Dîvân-ı Risâlat müessesesinin oluşmasıyla sultâniyyât türü mektup yazımı edebî bir gelişme kaydetmiştir. Bunun sonucunda mektup yazma işinin bir sanat olduğu kabul edilerek inşâ ilminin alanına dahil edilmiş, *Qâbûsnâme*, *Siyerü'l-mülûk* ve *Çehâr Ma'âle* gibi edebî eserlerde kâtiplik ve mektup yazma kurallarını anlatan bölümlere yer verilmeye başlanmıştır. *Destûr-i Debîrî* ve *Destûr-i-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib* gibi eserler mektup yazmanın edebî bir nitelik kazandığı bu dönemde kaleme alınmıştır.

Mahmûd-ı Gaznevî devrinde Vezir Ebû'l-Abbâs Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî'nin teşebbüsüyle resmî ve idarî mektuplaşmalarda Arapça terk edilip Farsça kullanılmaya başlandı. İranlı münşî, edip ve âlimlerin mektup yazmaya özel bir ilgi duymaları sonucunda her iki mektup türü gelişti, yeni üslûplar ortaya çıktı. Bilhassa resmî mektuplaşmalarda sıfat, unvan, lakap ve özel isteklere yer verilmesi bu mektup türünün kendine has bir üslûp ve şekil almasını sağladı. VI (XII) ve VII. (XIII.) yüzyıllarda Arapça mektupların örnek alınmasıyla V. (XI.) yüzyıl mektuplarında kullanılan unvan ve sıfatlar yerini uzun ve secili izâfet terkiplerine bıraktı. Divandaki her iş ve görev için Arapça mektuplar-

dan iktibas edilen veya yeni üretilen özel unvan ve sıfatlar kullanıldı; bunlar üst makamlara yazılan mektuplarda daha çok yer almaya başladı. Safevîler devrinde özellikle resmî mektuplarda aşırı derecede sanatlı ve süslü anlatım yaygınlaştı. Bu mektupların okunması son derece güçleşti. Kaçarlar döneminde ise üslûpta sadeleşme oldu.

Mektuplarda yer alan unvan, lakap ve dualar bunların yazıldığı siyasi ve içtimai makam ve mevkiye göre değişiklik gösterir. Çoğunluğu Arapça olan bu sıfatların padişahlar için "melikü a'zam el-müeyyed bi-te'yîdi'r-rahmân hallede'llâhu eyyâme saltanatihî", âlimler için "üstâzül-efdal ve'l-ekâbir allâmetü'z-zamân", dostlar veya aile fertleri için "mahdûm-ı muazzam yâ hudâvendigâr ale'l-rtlâk eb-kâhu'llâhu teâlâ" gibi ifadeler kullanılmıştır. Mektuplar çoğunlukla Arapça veya Farsça manzum bir ifade, selâmlaşma ve buluşma isteğiyle başlar, şairane ifadelerin yer aldığı dua bölümüyle son bulurdu.

Eski Farsça'da mektuplar menşur, tevki', fetihnâme, şikestnâme, ahidnâme ve sevgendnâme unvanlarıyla da görülür. Farsça edebî mektuplar "mekâtib", "münşeât" veya "rukaât" adı verilen mecmualarda derlenmiştir. Beyhakî'nin *Târîh*'inde naklettiği, Sultan Mahmûd-ı Gaznevî'nin mektupları olan *Münşe'ât-ı Ebû Naşr Müşkân*, İmam Gazzâlî'nin *Fezâ'ilü'l-enâm min resâ'ili Hücceti'l-İslâm* adlı kitapta (Tahran 1353 hş.) toplanan ve zamanın şahsiyetleri hakkındaki görüşlerini içeren mektupları V. (XI.) yüzyılın örnekleri içinde sayılabilir. VI. (XII.) yüzyılda özel mektup türü örnekleri olarak dönemin âlim şeyhleri arasındaki yazışmaların şeklini yansıtan *Nâmehâ-yi Hüccetü'l-İslâm Ahmed Gazzâlî* (Tahran 1356 hş.), tasavvufi incelikli özel mektupları içeren *Namehâ-yi 'Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî* (Tahran 1348 hş.), hem özel hem resmî mektupları ihtiva eden *Münşe'ât-ı Hâkânî* (Tahran 1349 hş.) gösterilebilir. Resîdüddin Vatvât'ın *Ebkârü'l-efkâr fî'r-resâ'il ve'l-eş'âr* adlı eserinde yer alan mektupları (*Nâmehâ-yi Resîdüddin Vatvât*, Tahran 1338 hş.) bu yüzyılın özel mektuplarına örnek teşkil eder. Bahâeddin Muhammed b. Müeyyed el-Bağdâdî'nin *et-Tevessül ile't-teressül*'de yer alan mektupları da (Tahran 1315 hş.) bu döneme aittir. VII. (XIII.) yüzyıla ait örnekler arasında yer alan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin mektupları (*Mektûbât-ı Mevlânâ Celâleddîn*, İstanbul 1356/

1937) tasavvufî öğütleri ihtiva eder. VIII (XIV) ve IX. (XV.) yüzyıllarda Reşidüddin Fazlullah (*Nâme-hâ-yi Hâce Reşidüddin Fazlullâh*, Lahor 1940), Mahmûd-ı Gâvân (*Riyâzû'l-inşâ*, Haydarâbâd 1948) ve Abdurrahman-ı Câmî'nin (*Risâle-i Münşe'ât*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4171) mektupları yüksek edebî değeri olan mektuplar içinde zikredilebilir. *Münşe'ât-ı Ferhâd Mirzâ Mu'temedüddeve* (Bombay 1318) ve Emîr-i Nizâm Fâzıl Hân-ı Gerrûsî'nin *Münşe'ât'ı* (Tahran 1327 hş.) Kaçarlar döneminin edebî mektuplarına örnek olarak gösterilebilir. Muhammed Şah Kaçar'ın veziri Kâimmakâm-ı Ferâhânî'nin *Münşe'ât'ı* da (Tahran 1337 hş.) özel ve resmî mektupları içerir. Hint alt kıtasında da Farsça mektuplar derlenerek *Mekâtib-i 'Allâmî* (Kalküta 1810), *Mektûbât-ı Şeyh Şerefüddîn Yahyâ Münîrî* (Kanpûr 1910) ve *Ruka'ât-ı 'Azîzî* (Kanpûr 1895) adlı kitaplar oluşturulmuştur. *Nâme-hâ-yi Siyâsî-yi 'Allâme 'Alî Ekber Dihhudâ* (Tahran 1358 hş.), *Nâme-hâ-yi 'Allâme Muhammed Kâzvinî be-Seyyid Hasan Takizâde* (Tahran 1353 hş.), *Nâme-hâ-yi Târihî ve Siyâsî-yi Seyyid Cemâlüddîn Esedâbâdî* (Tahran 1350 hş.) İran'da Meşrutiyet'ten sonra yapılan başlıca mektup derlemeleridir (ayrıca bk. İNŞÂ).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülhâlık el-Meyhenî, *Destûr-i Debîrî* (nşr. Adnan Sadık Erzi), Ankara 1962, neşredenin önsözü; Muntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Muhammed Kazvinî - Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş.; Hânâbâ, *Fihrist*, V, 5143-5150; Hüseyin Hatibî, *Fenn-i Neşr der Edeb-i Fârisî*, Tahran 1366 hş., s. 323-345; Hüseyin Rezmcû, *Envâ'ı Edebî ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 191-199; Abdülhüseyn Zerrinkûb, *Ez Güzeşte-i Edebî-yi İran*, Tahran 1375 hş., s. 131-137; Hâşim Recebzâde, "Terkîb Elkû-yi Mersûm der Âğâz ve Pâyân-ı Nâme ve Hiţâb ve İmzâ-yi Ân", *Nâme-i Ferhengistân*, 1/2, Tahran 1374 hş., s. 12-29; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XII, 19672-19675; Fath-Allah Mojtâbâî, "Correspondence in Islamic Persia", *Elr.*, VI, 290-293; Tahsin Yazıcı, "Destûr-i Debîrî", *DİA*, IX, 211.

RIZA KURTULUŞ

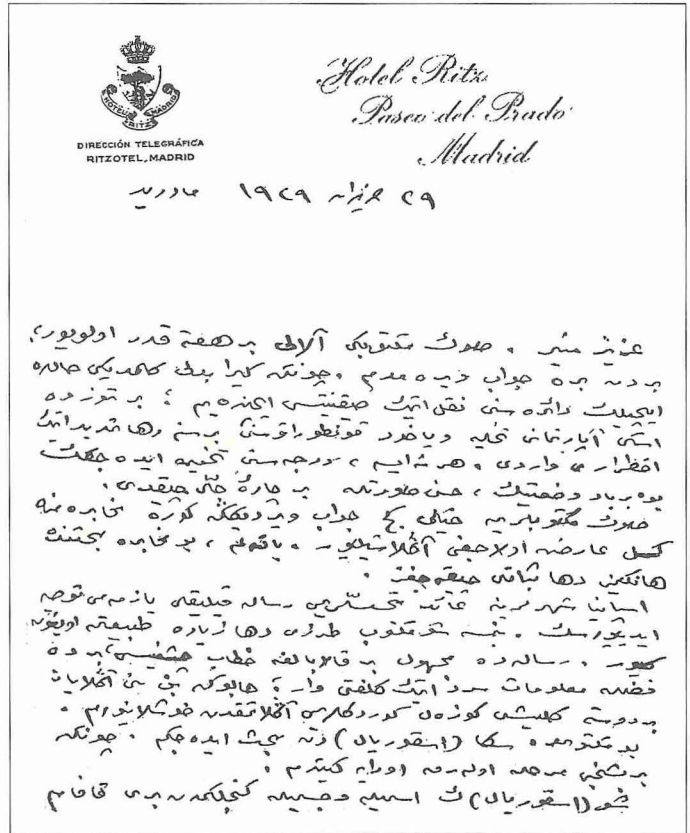
Türk Edebiyatı. Günlük ve hâtırat gibi mektup da insanların özel hayatını veya sadece yazıldığı kişilerle ilişkilerini ilgilendirdiği için doğrudan doğruya bir edebî tür sayılmaz. Bu metinlerin edebî bir tür olarak kabul edilmesi için dil, üslup, kompozisyon ve belli bir nisbette kurmaca özellikleri taşıması gerekir. Ancak mektup şeklinde yazılan, bir çeşit deneme / eleştirisi yazısı sayılabilecek metin-

lerle (Nurullah Ataç, *Okuruma Mektuplar*, İstanbul 1958) manzum mektuplar (Necip Fazıl Kısakürek, "Zindandan Mehmed'e Mektup"), klasik mesneviler (Şeyh Gâlib'in, *Hüsni ü Aşk*'ında Hüsni'ün ve Aşk'ın birbirine mektupları) ve romanlardaki mektuplar, hatta tamamen mektuplardan ibaret romanlar (Halide Edip Adıvar, *Handan*) hakkında bir edebî türden veya edebî anlatım tekniğinden bahsedilebilir. Edebiyatçılar arasında belli bir konu üzerinde ve yayımlanması niyetiyle yazılmış mektuplar da ayrı bir kategori teşkil eder (Muallim Nâci - Beşir Fuad, *İhtikâd*, İstanbul 1304). Bu örneklerin dışında itinalı bir üslupla yazılan özel mektuplar da edebî bir değer atfedilerek muhafaza edilmiş ve yayımlanmıştır. Bir edebiyatçının kaleme aldığı mektupların bir gün neşredilebileceğini düşünmesi, hatta sağlığında kendisi tarafından yayımlanması gibi durumlar özel mektupları edebî bir tür olmaya yaklaştırır. Bugün mektubu edebî tür olarak benimseyenler yanında makale, tenkit, deneme, roman veya şiir türlerinde kullanılan ifade tekniklerinden biri olarak kabul edenler de vardır (Türk roman ve hikâyesinde mektubun anlatım tekniği olarak incelendiği bir araştırma için bk. bibl. Emel Kefeli).

Bütün bu nitelikleri dikkate alınarak özel mektupların bir edebî tür olmanın dışında netice itibarıyla birer belge değeri taşımalarının daha ön planda geldiği görülmektedir. Mektuplar tarihî, içtimâî, askerî, siyâsî, dinî-tasavvufî, fikrî-felsefî ve edebî konularda dönemlerine, kişilere, kişiler arasındaki ilişkilere, sanat eserlerinin arka planındaki çok defa bilinmeyen oluşum safhalarına ışık tutan, dolayısıyla monografik / biyografik araştırmalarda önemli kaynaklardan birini teşkil etmektedir.

Batı'da XVI. yüzyıldan itibaren özel mektuplar derlenip yayımlanmakla beraber bunların edebî bir tür olarak benimsenmesi XVIII. yüzyıldan sonradır. Bu dönemden sonra gittikçe artan bir ilgiyle siyaset adamlarının, sanatkarların ve özellikle edebiyatçıların mektupları külliyyat halinde neşredilmiştir.

Türk divan edebiyatı geleneğinde resmî ve özel mektuplar inşâ sanatı içinde kabul edilmiş, itinalı bir dil ve üslupla yazılan mektuplar münşe'at mecmualarında derlenmiş, hatta bu gibi mektupların kimlere nasıl bir tarz ve protokol üslûbuyla yazılması gerektiği hakkında didaktik mahiyette eserler kaleme alınmıştır. Bu tarzın mektup örnekleri Tanzimat'tan

Yahya Kemal'in Münîr Ertegün'e bir mektubu (Yahya Kemal, *Mektuplar ve Makaleler*, İstanbul 1977, s. 319)